

Báró Jósika Miklós.

Irodalmi fölfogásunk Jósika Miklós költészetéről eléggé összefoglaló ítéletekben állapotott meg s mégis mintha kritikánk fénye bágyadtabban hullana rá; alakja eléggé meg van világítva, mégis, mintha nem válnék ki plasztikusan a mult század nagy irodalmi világából. Életének regényes folyását, szívének tragikus tévedését, költői hírének kigyulladását és lassú elhamvadását nagy vonásokban és külsőségeiben ismerjük de alig értjük tisztán s alig magyarázzuk világosan e tüneményes pálya fordulatait. Vajjon körülömlengő kortársai vagy a nyomába lépő utódok dicsősége ég-e ragyogóbban e nagy század horizontján, vagy az idő árnya osont-e daliás alakjára? Talán a történeti regény multa divatját, talán az új nemzedék ízlése változott? Talentuma esett-e ki az idő forgásából, művészte veszített-e fényéből? Vagy bennünk van-e fogyatkozás, hogy nem keressük élvezeteket Jósika költészetében s nem vagyunk eléggé fogékonyak a romantikára, tehát a művészi elvnek amaz örök formájára, melyben a nemzeti a faji öntudat legszivesebben jelenik meg?

„A művészi koszorú soha sem jöhet elég későn, azt meg fogja hozni mindenkinek az igazságos jövendő; de írónak azt érni meg, hogy nélküle, lehetnének ugyan regények, de nem volna regényirodalom: *a legbüszkébb dicsőség*“.¹ A Századnegyed írójának Jósikáról mondott ítélete maig változatlan, a tőle mintázott írói arckép hűség és igazság tekintetében kifogástalan. A mit eddig Jósikáról írtak, Erdélyi ítéleteinek megerősítéseként tekinthető s részint adalékul szolgál, részint magyarázatul. Élete történetének kutatása és lelki fejlődésének vizsgálása körül egyaránt sokat mulasztottunk. Egyetlen összefoglaló életrajza félenken keresi a megalkuvás útját s irodalmi tanításunknak eddig megállapított eredményeire támaszkodik.² Pedig nem érdektelen nyomozni az idők változását, vizsgálni a változás okait és körülményeit.

Meg lehet állapítani, hogy Jósika kiesett az irodalom s a közönség programjából, amaz nem foglalkozik vele s nem kapcsolódik hozzá, emez nem olvassa. Művei a régi olcsó kiadásnak újra nyomott kötetekben s a legújabb teljes kiadásban szinte félenken bújnak ki a könyvpiacra s a puritán formában megjelenő kötetek olyan álmotagok és szürkék, mintha a mult század felejtette volna itt. Sem a kiadás gondja sem díszje nem áll a mai

¹ Erdélyi János. Kisebb Prózák. II. 71. l.

² A felolvasás 1913 őszén tartatott.

regények külső megjelenése színvonalán s nyomdai kiállításuk szerint is inkább iskolai könyvek. Pedig ez így kétszeresen igazságtalan, mert Jósika műveinek első kiadásai nyomdailag a kor színvonalán állottak és mert ma a kiállítás csínja egyik követelménye az elkényesztetett olvasó közönségnek.

Jósika a mai nemzedék előtt ismeretlen, még jó, ha nevét s költészete méltatását megtanulta irodalmi óráin az iskolában. — Alakja a mult fényében, költészete a kritika általánosságában van elének állítva — mind a kettő egyformán fogyatékos az élet színében. Neki a mával nincsen kapcsolata, mondjuk így: nincsen kultusza. Talentuma nem világít, eszményei nem hódítanak, példája nem vonz, műgyakorlata nem csábít követőket. Az egész Jósika kérdés szomorúan bágyatag. Annál különösebben hat e jelenség, mert Jósika irodalmi pályája úgy szólván állandó zajban s folytonos tüntetés, gyakran erős csatározások között folyt le. Kortársai szabadabban magasztalták és bírálták, Szontagh lelkesítő mómora a közönséget is áthatotta s annyira tartós volt, hogy még gyengébb munkáit is kísérhette. Irodalmi hatását, művei értékelését, pályafutásának egészben regényes, kifejlésében tragikus útját a veletartók és ellene zengők kórusa kísérte.

Jósikáról a saját kora megállapította, hogy ő a magyar regényirodalom megalkotója, kiváltképpen a történelmi regény atyja s hatásának maradandó értékét abban találta, hogy a szép nemet ő hódította meg a nemzeti irodalom olvasó közönségének. Ha *Kartigám* kisasszony szomorú történetén a fél ország siránkozott, *Bácsmegyeit* könnyázva szavalták, *Etelka* tiszteletére divat volt leánygyerekeket keresztelni; ha a *Rózsaszínű Könyvek* és társai lovagi és világfájdalmas románjai és végzetdrámái hullámzásba hozták a magyar asszonyi világot: az első diadalmas levente, a ki teljesen meghódította, 1836-ban *Abafi* volt. Úgy még nem fogadtak magyar könyvet, csak Himfyt, úgy még nem hódoltak magyar írónak, csak Kisfaludy Károlynak. Jósika regényei hamarosan kiszorították az idegen románokat és lovagi történeteket. A magyar világ déli asszonyai „levente hősei, ragyogó dicsősége, káprázatos fénye“ — s mindezek nemes és eszményi czélok és élvek szolgálataban, mintegy új világ támadtak föl Jósika képzelete és költői fellengzése játékában. A mit Vörösmarty epikája és drámája hazafias fájdalommal megzúgatott: azt a hűrt, a nemzeti büszkeség és öntudat húrját, Jósika regényei ismeretlen zengésekre kényserítették.

S míg a politikus magyar urak a *Hitel* és társai fölött tüzeltek: az asszonyok palotájában méla érzések, fájdalmas rezzenések, nemes hevülések, éles sikolyok, jól eső könnyek, aggodó kíváncsiság, résztvevő érdekek, feszült figyelem és boldog elragadtatás között mohóbban, mint *Kartigámot*, boldogabban, mint *Bácsmegyeit*, diadalmasabban, mint *Etelkát* — Jósika regényeit olvasták. Olvasták egyenkint a perczegő mécs világánál, társaságban nyári délutánokon és téli estéken. Nagyanyánk könnyein, édes anyánk

élvein és gyermek lelkünk hevülésein tanultuk mi még megszeretni Jósikát s regényeiben a magyar élet ígértföldjét. Három nemzedék szívét remegtette s ajzotta ez a száműzött erdélyi mágnás s a három nemzedék nem elégedett meg a maga gyönyörűségével, boldog volt, hogy tovább adhatta a falun, a pusztá népének, fonóban, kukoricza fosztáskor, a mikor csak alkalma volt reá. Árgirusnak Jósika lett vételkedő társa s a ponyvának nemzetközi mese alakjai helyébe a történeti Erdély élő hősei csúsztak; a halovány Griseldis és társai helyett a ragyogó Margit és gyönyörű asszony serege.

Író és olvasó ember egyaránt tudja, mit jelent a művészetben a *romantika asszonya*, ez a fényesség és érték, mely a világnak önkénytelenül középpontjává válik, gerjedelemre kelti a legnemesebb becsvágyat s legyőzi a nemtelen gerjedelmet. Mert a romantika nem túri az aljast. A lovagi magyar világ daliás korszakait föltámasztó történeti regény a romantika hangulatában természetesen válik nemzetivé tárgya és környezete szerint és erkölcsi jellegűvé művészi elve alapján. Nemzeti és erkölcsi hatás így születik egy gazdag költészet ajándékaként Jósika művészetében is és a géniusznak e két ritka ajándéka szükség szerint ragyogja be lelki és történeti világát. A romantika bája és vonzó ereje éppen abban tűnik ki, hogy alkotásaiban fölszabadul s fölszabadít bennünket is — úgy szokták mondani — magával ragad. Hasonló, de jóval gyengébb hatást tesz ránk a klasszicizmus is, de amazt szivesebben követjük, mert lelkileg közelebb állunk hozzá, lévén elve szerint nemzeti, mert művészileg könnyebb formák által szól hozzánk, fölszabadulván a klasszikai szigorúság alól. Valóban Jósikának Scott Walterban jó vezetője akadt s a két író világa is meglehetősen közel áll egymáshoz. Az angol história olyan formán viszonylik a magyarhoz, mint a skót romantika az erdélyihez. Balladáink rokonsága, történeteink költőisége, hagyományaink ereje és tartóssága, felföldünk geográfiai helyzete és anyaországunkhoz való kapcsolatunk történeti alakulása éreztetik ugyan e viszonyt s bár közelebbi hasonlóságot nem adnak, a skót és az erdélyi magyar hangulata azonban meglepően talál.

A skót felföld kopár tetőin, mint az erdélyi havasokon mesei és történelmi hagyományok boronganak. A hegyeihez és hagyományaihoz egyaránt hú utód itt is, ott is gyakran kapja magát merengésen, mintha a mult folytatásában élne, melynek emlékeit és tanúit családi birtokában, összeköttetéseiben s az őt körülvevő életnek majdnem minden tárgyában megtalálhatja. Könyveit, leveles ládáját, fegyvereit, ékszereit kegyelettel őrzi, mert azok emlékeztetik politikai küzdelmeire, a melyek testi kiválóságát aczélozták, lelki szabadságát állandóan frissítették. Szellemi világa átfogóbb, mert kénytelen volt kora színvonalára emelkedni, hogy szabadságát biztosíthassa, gazdaságilag munkásabb, mert földje és klimája mostohább. Skócia az éjszaki hideg ellen védi az angol síkságot,

melynek a nagyvilágba szét röppenő népét angol szellemmel és fiaival pótolja. Erdély a keleti veszedelmek ellen emelt bástyája és zord időkben menedéke a magyarságnak. Nem természetesen-e, hogy a romantikus történeti regény képviselői Scott a skótok és Jósika Erdély fiai; hogy hazájuk földjét és történelmét, hagyományait és dicsőségét hirdetik regényeikben; hogy belőlük puritán erkölcsi fölfogás és lelkes nemzeti érzés sugárzik?

Jósika, mondjuk így, nehezen találta meg a maga ösvényét. Ahhoz, hogy íróvá legyen, szerencsésen játszott közre, előkelő származása, kora színvonalán álló műveltsége. De regényíróvá Scott hatása alatt lett és mert az erdélyi történeti levegőt szívtá. Segítette kalandos fiatalsága is: regényes ifjúsága, szerencsétlen házassága, politikai életünk fordulata, boldog szerelme és küzdelmes életének egyes szakaszai, az élet regényének egyes fejezetei gyanánt hatnak. Elvei és élményei, helyzete s annak fordulatai, írói hivatottság és szívbéli regénye majdnem egybefolytak ama képzeleti világgal, melyből Jósika történeti regényíró gyanánt kiemelkedett. Mesevilága szinte kimeríthetetlen. Térben és időben egyformán nagy változatossággal és szerencsés leleménnyel dolgozik. Pompásan tud elbeszélni s előadása mindvégig érdekes és a figyelmet ébren tartó. Játékos képzeletet vonzó előadással, könnyű és érdekes elbeszélő módot gazdag leírással párosulva, csak ritka regényíróban találhatunk. Jósikában a vonások ide találnak s mégis műveiben nem mindig a költészet ereje, esztetikai hatása dominál. Íróilag fegyelmezettebb, művészileg öntudatosabb lehetett volna s ha ezt a két tulajdonságot jobban fejleszti, bizonyára kevesebb kiábrándulásban van része.

Írói pályája tüneményesen indul, egyszerre szökken a horizontra s mint a nap, nemcsak világít, hanem melegít is. A dicsőség sarkában jár s ő mámoros diadalban fürdik. Életének e szakában, mint egy antik heroszt, babér és borostyán koszorúzza. Költői híréhez előkelőség, vagyoni függetlenség, daliás fiatalság és a nagyvilági élet varázsa járult. Szóval mindene meg volt ahhoz, hogy a magyar élet középpontjába kerüljön, még politikai magatartása is a kor áramlatában vitte. De pályája szomorúan végződik. Küzdelmesen megszerzett kenyérét száműzetésben kellett ennie; s az a nyomorúságos jelen, melyben nemzete görnyedt és régi dicsőségünk rajzát elnyomta, a politikailag gyanús, társadalmilag elhanyagolt, anyagilag szegény erdélyi mágnást hidegebben fogadta. Ő viszont érzékenyebben fogadta hanyatló költészte kritikáját, sőt annak védelmében fájó sebeket is kellett eltűnnie.

Szokatlan és fájdalmas ellentétek mutatkoznak írói és közéleti pályáján. A diadalmas kezdet és a lemondó csüggedés között eltelt hosszú esztendőök azonban megtaníthatnak arra, hogy nem a költő, hanem a közélet férfiai ment át nagyobb rázkódtatáson s hogy ennek hatása bénytől fogadta meg költői erejét. Ki fogja megtagadni a csillagot, mert az eléje tornyosuló felhőktől nem láthatja; a dalt, mely elhangzott; a virágot, melyet durva kéz leszakított?

Bizonyos, hogy míg múzsája a történeti regény hímes palástjában járt, dicsősége nem fogyatkozott. Bizonyos, hogy Kállay Erzsébetben sem eszményét, sem világi értelemben hozzáillő élet-társát nem találta meg; továbbá, hogy politikai állásfoglalása döntő fordulatot készített elő életében s hogy ez a végzetessé vált alakulás örölte meg Jósikát. Az az elegáns és gazdag katona, ki a művelt nyugatot végi útazta és hadakozta, az a deli erdélyi mág-nás, kit az élet gondja nem nyomott, az a talentumos magyar gavallér, ki a költészettel ihletése óráiban ünnepi érzések között foglalkozott: száműzött és szegény lévén, idegen földön, az élet gondjai között írói napszámmal kereste kenyerét.

Ki fogja azt csodálni, hogy a csermely, melynek forrását kövecs, hulló lomb eltakarja, gyengébben csörgedez; hogy a költészet, ha napszámmra akarják fogni, elröppen és mostoha test-vérért, a mesterséget bújtatja bele a maga ruhájába. Ennek a vég-zetes fordulatnak egyik okát Kállay Erzsébetben, másik okát Jósika családi és politikai helyzetében lehet megtalálni. És meg kell már egyszer állapítani, hogy költészete hanyatlása nem talentumán mult és fordult meg, hanem politikai helyzetén, családi körülményein s hogy ezek döntő fordulattal intézték emberi és költői sorsát.

Első diadalai elkapatták, hanyatló éveinek kedvetlenítő tapasztalatai lehangolták. Mind a két hangulatban meg kell ismerni a könnyen hevülő és hamar lehülő temperamentumot, a mely általában bennünket, különösebben az erdélyi magyarságot jellemzi. A reform kort a szabadságharcz szomorú leverése, kivált Erdélyben, úgy szólván eltemette.

Jósika menekülni kényszerült, mert kompromittálva volt s mert lelkében megmaradt reformernek és azzal családi hagyományai közül végleg kiszakította magát. Az általános amnesztia után hazajöhetett volna, de kint maradt, mintha azt akarta volna igazolni, hogy nem politikai, hanem családi dacz tartotta kint. Száműzetése idején is tapsolta nemzete, ha már kenyeret nem adhatott; név-telenségében is fölsimerte és tiltott könyveit mohón olvasta. A hatalom egyformán üldözte Jósikában az emigrácziónak fáradhatatlan agensét s az elnyomott magyar nép lelkesítőjét. Előbb in effigie fölakasztották, utóbb a cenzúra alatt álló lapok már *Eszther szer-zője* regényeit sem adták ki. Bizonyára olvasó közönségünk dőb-bent meg legjobban e megelőző cenzúrára.

Életének ezek az évei mérik igazán férfias elhatározását, jellemét és akaraterejét. Érdemes megfigyelni, hogy ez évek alatt a belföldön élő regényírók mint lépnek a külföldön élő Jósika helyére. Azok, kik a körülményekkel politikailag meg tudtak alkudni — Eötvös, Kemény, Jókai, hogy csak a legnevezetesebbeket ne-vezzük meg — még a cenzúra daczára is tudtak érvényesülni, de Jósika, kit daczos lelke kint tartott lépésről-lépésre keserű csaló-dásokkal ette sovány kenyerét. Kiábrándultan, elkedvetlenedve, nélkülözések között s idegen földön élve — fölvehette-e a ver-senyt az öregedő Jósika azokkal, kik, bár korlátozva, de fiatalon s az anyaföld talaján és hazai levegőn dolgoztak?

Romantikája egyre halványult, Scott helyett már a francziások felé fordult, s a kritika megállapította, hogy e művei már veszítettek s hogy írói koszorújának azok a legfrissebb levelei, melyek Scott hatását mutatják. Ez az észrevétel s annak látása, hogy költészete halványulni kezd, a száműzetés keserűségeihez az írói elkedvetlenedés keserűségét csatolta. Lelkének talán ez a csalódás fájt legjobban, a mit érzékenysége mutat, mikor bírálóival szembe szállva, regényei védelmére kel. E penna-csatának zajgása között Voltaire szavaiban keres pillanatnyi enyhülést: „A francia nyelvnek nagy szüksége van egy kis alamizsnára”.³ A kiengesztelődést s a *valódi* megnyugvást sem írói, sem közéleti állapotaink nem tudták neki megszerezni. S ha hosszú, küzdelmekben és dicsőségben egyaránt gazdag írói pályája ezzel a zavaró akkorddal végződött is; ha politikai és hazafias tevékenységét méltó s igaz elismerés nem kísérte is — Jósika mégis talált megnyugvást és kiengesztelődést. Ha élete valóságos regény, milyent csak a legnagyobb költő, az élet komponálhat, mely telve van nemes lendülettel és tragikus fordulatokkal: eredményeiben gazdag és folyásában rendkívül megnyugtató. Nem azért, mert bele írta nevét nemzete irodalma történetébe, nem azért, mert egész ember volt s ura tudott lenni akaratának és következetes hőse maradt saját regényének; hanem azért, mert eszményei, reményei és álmai egyaránt megvalósultak.

A tárczaregény, melynek az *Akarat és hajlam* volt első képviselője, irodalmunkban meghonosodott és mind maig igazolja az ő merész kezdését. Történeti regényeivel új ösvényt nyitott, melyen a nemzeti irodalomnak vele együtt nagy alakjai jártak. A szépnem, melyet regényeivel hódított az irodalomnak, ma megszokasodva viszi és terjeszti a nemzeti költészet birodalmát. A magyar élet és demokrácia, melyért küzdött, föltámadt és hódít s a történeti szellem, melyet ő is annyi szerencsével táplált, nagy mértékben részese volt az átalakulásnak.

Jósika koszorúját még nem fonták meg; bár még életében megérte el nem múló dicsőségét. Irodalmi hatását, művei értékét, költészete aranyát és kivételes lelkierejét kortársai szabadabban, utódai tartózkodóbban emlegették. Ezek mellett a nagy értékek mellett Jósika regényének aprólékos fejtegetései és tévedéseinek bírálata a műfaj fejlődési történetére látszik tartozni, bár Jósika a kritikát — ha ez igazságos — ma is megbírja. Egy élet álma valósult meg, egy izzó lélek reménysége telt be újabb fejlődésünk által — Jósika elvei és iránya érte meg elismerését. Az a fegyver, melylyel e nemes célokért s annyi szívósággal, oly soká küzdött, kicsorbulhatott, de meg nem rozsdásodott. Haladunk a romantika felé s bár a legújabb irodalom napi termelése még az idejétmúlt divatok szárnyán lebeg, színpad és regény, kivált a külföldön már

³ Regény és regényinészet. 75. l.

a tisztult romantika jeleit bontogatja. Nem szabad a ma tűnő jelenségeit állandókéül tekinteni. Való, hogy régebb irodalmunkkal kevesebbet törődünk, mint kellene. De ezen alig lehet csodálkozni, mert hiszen az új irodalom, mintha nem is a régi folytatása, hanem idegen talajnak átültetett virága volna. Talán azért oly színtelen s oly rövid életű. Ez iránynak csupán legerősebb illatú virágai hatnak állandóbban és távolabbra, mint a tubarózsa, mely kábít, vagy a krizantémum, mely csupán a szemet gyönyörködteti. Zola után Rostand jelzik a fordulatot s Maeterlinck éppen olyan romantikus, mint Shaw, csak hogy még nem tudnak teljesen elszakadni a naturalista modelltől. De romantika jó, régi íróit egymásután karolják fel; a történelmi szellem erősödik, soha annyi memoirt nem bocsátottak közre, mint mostanában; a nemzeti és faji öntudat politikai gondolattá tétetett és az egyéniség elismertetésére irányuló törekvés a nemzeti öntudatot keltegeti. Az új irodalom szét-törte a formákat, műfaji és stílusbeli korlátokat rombolt, szabadságot hirdetett. Mi más mindez, mint a romantika keresése? Az új irodalom analizálta az asszonyt és elvesztette a nő eszményét. De ha az új romantika Jósikához hasonló tűneményességgel megjelenik: az analizált asszony el fog tűnni a színpadról és a regényből, hogy helyet adjon a megtalált női eszmény képviselőinek.

Jósika szívbéli regényében két asszony szerepel. Az első, ki fiatal lelkének ragyogó álmait összetörte, mintha a mai irodalom asszonyaiban új életre kelt volna. A második, b. Podmaniczky Júlia, kinek előbb be kellett gyógyítania a sebzett szívét; erényekben, szeretetben és önfeláldozásban egyformán gazdag hítvese, a romantika asszonya.

Ha a mult elhanyagolása a ma bűne, a *ma* szemében az is bűn, ha szemére vetjük. De ha az idők forgásából s a mult tanulságaiból a fejlődés útját kémlelni s jósolgatni szabad: kétszeresen szabad és kell elmerülni a multban és Jósika költészetében, mely még nyugvásában is, mint a királyi nap, egykori fényét, melegét hirdeti. E költészetnek b. Podmaniczky Júlia volt a Múzsája. Nem a klasszikus világ fölfogása szerint, hanem a romantika szerető, munkálkodó, vigasztaló és önfeláldozó asszonya alakjában.

Jósika koszorúját nem kell féltetni, mert azt két Múza fonta: költészete és Júlia.

(Kolozsvár.)

Erdélyi Pál.